

Andrzej M. Brzeziński

"O Piłsudskim, Dmowskim i zamachu majowym. Dyplomacja sowiecka wobec Polski w okresie kryzysu politycznego 1925–1926", M. Wołos, Kraków 2013 : [recenzja]

Przegląd Nauk Historycznych 13/2, 204-210

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Publikacja została skonstruowana w sposób systematyczny, z jednej strony łącząc ze sobą po kolei poszczególne zagadnienia, z drugiej zaś przedstawiając w sposób alfabetyczny sylwetki cywilnych urzędników Królestwa Polskiego. Spowodowało to nierówność poszczególnych części publikacji, w sposób jednakże uzasadniony. Książka napisana jest językiem zrozumiałym, a zamieszczone skróty wyjaśniono w drugiej części pracy. Autorzy w czasie przygotowywania swej pracy korzystali nie tylko ze źródeł i literatury dostępnej na terenie kraju. Była ona jedynie dodatkiem. Fundamentem *Słownika* stały się akta rosyjskich archiwów, które niejednokrotnie zostały przez badaczy porównane i poddane analizie. Do wymienionych powyżej dołączono także epitafia nagrobne osób związanych z rosyjską administracją Królestwa Polskiego.

Publikacja autorstwa Artura Góraka, Jana Kozłowskiego i Krzysztofa Latawca mimo pewnych braków warta jest polecenia, szczególnie osobom zainteresowanym, z jednej strony rosyjską administracją lokalną na obszarze Królestwa Polskiego, z drugiej zaś mniejszością rosyjską, której zarówno gubernatorzy, jak i wicegubernatorzy byli przedstawicielami. Stanowi ona także, a może przede wszystkim, ogromne wsparcie dla środowiska naukowego, ogólnokrajowego i lokalnego w dalszych badaniach nad grupą urzędników administracji rosyjskiej sprawujących rządy w guberniach Królestwa Polskiego.

DOMINIKA PŁÓCIENNICZAK

KALISKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK

M. Wołos, *O Piłsudskim, Dmowskim i zamachu majowym. Dyplomacja sowiecka wobec Polski w okresie kryzysu politycznego 1925–1926*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013, ss. 461.

Mariusz Wołos, profesor Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, jest autorem szeregu prac z zakresu stosunków międzynarodowych i dyplomacji, m.in. stosunków francusko-sowieckich w okresie międzywojennym¹. W la-

¹ Alfred Chłapowski (1874–1940). *Biografia ambasadora Polski we Francji*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1999; *Francja – ZSRR. Stosunki polityczne w latach*

tach 2007–2011 był dyrektorem Stacji Naukowej PAN w Moskwie, pełniąc tam jednocześnie obowiązki stałego przedstawiciela PAN przy Rosyjskiej Akademii Nauk, Rosyjskiej Akademii Nauk Rolniczych i Rosyjskiej Akademii Nauk Medycznych. Inicjował szereg konferencji historyków polskich i rosyjskich, publikacji zbiorowych i projektów badawczych². Miał możliwość przeprowadzenia kwerend źródłowych w archiwach rosyjskich i dotarcia do materiałów niedostępnych wcześniej dla polskich historyków. Efektem jego pracy badawczej z tego okresu jest m.in. prezentowana książka.

Zakres tematyczny i chronologiczny tej oryginalnej monografii jest stosunkowo wąski. Dotyczy jednak kluczowych dla historii wydarzeń wewnętrznych oraz polityki zagranicznej Drugiej Rzeczypospolitej od jesieni 1925 r. do końca 1926 r. ukazanych w świetle informacji, opinii i ocen sowieckiej dyplomacji. Przedstawia jej stosunek do wydarzeń poprzedzających zamach majowy, jego przebiegu i konsekwencji politycznych. Przytacza charakterystyki sowieckich dyplomatów dotyczące polskich polityków – Józefa Piłsudskiego, Romana Dmowskiego, Aleksandra Skrzyńskiego, Wincentego Witosa, Władysława Sikorskiego, Ignacego Mościckiego i wielu innych. Zawiera sowieckie opinie o partiach i ugrupowaniach politycznych Drugiej Rzeczypospolitej, instytucjach państwowych i środowiskach gospodarczych. Ukazuje mechanizmy działania sowieckiej dyplomacji wobec Polski, sposoby pozyskiwania informacji i ich wykorzystywanie oraz proces podejmowania decyzji i realizacji zadań wyznaczanych przez Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych (LKSZ) w Moskwie dla *połpredstwa* w Warszawie i innych placówek zagranicznych. Książka jest pierwszym w polskiej historiografii monograficznym ujęciem tej problematyki, w przeważającej mierze nowatorskim.

1924–1932, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2004; *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne. Rok 1931*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008 (wybór, redakcja i opracowanie).

² M. Wołos i Grigorij D. Szkudin – wiceprezes Rosyjskiej Asocjacji Historyków Pierwszej Wojny Światowej – kierują projektem dotyczącym ruchów narodowościowych i ich konsekwencji w monarchii habsburskiej w latach 1914–1920. W 2012 r. ukazał się w Moskwie pierwszy, z czterech planowanych, tom pt. *Narody gabsburgskoj monarchii w 1914–1920 gg.: ot nacjonalnych dwiżenij k sozdaniu nacjonalnych gosudarstw* (ss. 454). W 2012 r. M. Wołos rozpoczął prace nad projektem wydania czterech tomów dokumentów dotyczących stosunków polsko-sowieckich w latach 1918–1945, realizowanym w ramach prac Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia w Warszawie.

M. Wołos przygotował rozprawę na podstawie bogatej dokumentacji archiwalnej. Wykorzystał przede wszystkim raporty i telegramy *połpredstwa* w Warszawie oraz instrukcje, jakie otrzymywało ono z LKSZ, przechowywane w Archiwum Polityki Zagranicznej Federacji Rosyjskiej w Moskwie. Dotarł do dzienników dyplomatycznych prowadzonych przez *połpreda* w Warszawie Piotra Wojkova, sekretarza *połpredstwa* Michaiła Arkadiewa oraz sterników sowieckiej dyplomacji w LKSZ. Nie mógł natomiast skorzystać z nadal utajnionych raportów sowieckiego attaché wojskowego w Warszawie oraz archiwów sowieckich konsulatów w Drugiej Rzeczypospolitej i na obszarze Wolnego Miasta Gdańska. M. Wołos przeprowadził także kwerendę w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historii Społeczno-Politycznej, gdzie znajdują się m.in. materiały wywiadu sowieckiego, Przedstawicielstwa Handlowego ZSRS w Warszawie i korespondencja polskich działaczy komunistycznych. Wykorzystał ponadto materiały z Rosyjskiego Państwowego Archiwum w Moskwie oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie-Rembertowie, które dla badanej problematyki miały jednak wartość drugorzędą. Oprócz źródeł archiwalnych sięgnął do opublikowanych dokumentów sowieckich i polskich, dotyczących m.in. przewrotu majowego, pamiętników dyplomatów i polityków oraz polskiej prasy. Sumiennie spożytkował wyniki badań historyków polskich i zagranicznych z zakresu historii stosunków międzynarodowych i dyplomacji oraz dziejów Drugiej Rzeczypospolitej.

Monografia składa się z siedmiu rozdziałów napisanych w układzie chronologicznym, choć zdarzają się fragmenty narracji autorskiej odchodzącej od tej reguły. Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający czytelnika w zasadniczą problematykę. Autor charakteryzuje sowiecką dyplomację i jej aparat wykonawczy zajmujący się sprawami Polski w latach dwudziestych XX w. Prezentuje sylwetki sowieckiego *połpreda* w Warszawie Piotra Wojkova i jego współpracowników, funkcjonariuszy Oddziału Informacji Dyplomatycznej (OID) LKSZ w Berlinie, działającego na pograniczu dyplomacji i wywiadu, oraz pracowników Wydziału Krajów Nadbałtyckich i Polski w LKSZ w Moskwie.

Rozdział drugi został podzielony na dwie części. W pierwszej prezentowane są sowieckie plany wobec Polski, w kontekście jej sytuacji wewnętrznej i położenia międzynarodowego, przygotowane w Moskwie latem i jesienią 1925 r. Dyrektywy moskiewskiej centrali zmierzały do gospodarczego uzależnienia Polski do Związku

Sowieckiego oraz wewnętrznej destabilizacji państwa, głównie za pomocą Komunistycznej Partii Polski (KPP). W drugiej części Autor przedstawił i scharakteryzował stanowisko sowieckich dyplomatów wobec upadku rządu Władysława Grabskiego i powołania gabinetu Aleksandra Skrzyńskiego. Uwagę sowieckiej dyplomacji budziła także aktywność Józefa Piłsudskiego i piłsudczyków w listopadzie 1925 r., czego wyrazem była m.in. manifestacja oficerów w Sulejówku. Nie przypuszczano jednak, aby w najbliższych miesiącach doszło do zbrojnego zamachu stanu Marszałka i jego zwolenników. Jedynie Grigorij Cziczerin, szef sowieckiej dyplomacji, w rozmowie z posłem Stanisławem Kętrzyńskim 18 lutego 1926 r. zwrócił uwagę na możliwość rychłego dojścia do władzy „starego Marszałka” (s. 85).

Treść rozdziału trzeciego obejmuje chronologicznie wydarzenia od końca 1925 r. do pierwszych miesięcy 1926 r. Przedstawia funkcjonowanie *połpredstwa* w Warszawie i kierującego nim P. Wojkova – jego kontakty z polskimi politykami, źródła informacji, sposoby działania, pozycję w korpusie dyplomatycznym. M. Wołos wykazał, że kontakty *połpreda* miały jednostronny charakter, ograniczały się do endecji (31 grudnia 1925 r. dwugodzinna rozmowa z Romanem Dmowskim) oraz przedstawicieli przemysłu i handlu. Wojkow i jego współpracownicy uzyskiwali niewiele informacji od socjalistów i ludowców, a wśród piłsudczyków nie mieli prawie żadnych możliwości działania. Sowieccy dyplomaci mieli natomiast informatorów wśród członków Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady. Wojkow uzyskiwał też informacje od akredytowanych w Warszawie kierowników placówek dyplomatycznych, stosunkowo najwięcej od niemieckiego posła Ulricha Rauschera. Prezentując te zagadnienia Autor wykraczał niekiedy poza nakreślone ramy chronologiczne rozdziału. Dzięki temu jednak szerzej i lepiej je udokumentował.

Rozdział czwarty prezentuje rozważania, kalkulacje i domysły sowieckich dyplomatów w Warszawie i pracowników LKSZ w Moskwie na temat politycznych planów J. Piłsudskiego i możliwości dokonania przez niego ewentualnego zamachu stanu. Rozdział chronologicznie obejmuje okres od przełomu lutego i marca do pierwszych dni maja 1926 r. Z przytoczonych materiałów wynika, że sowiecka dyplomacja nie miała dobrego rozeznania w sytuacji wewnętrznej Polski wiosną 1926 r. Pomiedzy *połpredstwem* w Warszawie a centralą w Moskwie istniały rozbieżności w jej ocenie, jak i w sprawie ewentualnego dojścia do władzy Piłsudskiego w drodze

zbrojnego zamachu stanu. Wojkow nie dysponował istotnymi i wiarygodnymi informacjami. W LKSZ natomiast podejrzewano, że Piłsudski może być inspirowany przez Wielką Brytanię w celu siłowego przejścia władzy, a tym samym umocnienia wpływów angielskich w Polsce, niebezpiecznych dla interesów ZSRS.

W kolejnym rozdziale ukazany został przebieg zamachu majowego oraz proces jego legalizacji w pryzmacie relacji i opinii sowieckich dyplomatów. Autor zestawiał, porównał i zanalizował dokumentację na ten temat pochodzącą z *połpredstwa* w Warszawie, OID w Berlinie i centrali LKSZ w Moskwie. Stwierdził, że wnioski zawarte w raportach P. Wojkowa, m.in. o konsekwencjach dokonanego w Warszawie zamachu stanu, miały charakter spekulacji opartych na kruchych podstawach. M. Wołos zgodził się jednak z poglądem *połpreda*, że Piłsudski planował jedynie demonstrację wojskową, która – wbrew jego zamiarowi – przerodziła się w zbrojny przewrót (s. 187). Z przytoczonych przez Autora opinii rezydentów OID w Berlinie wynikało, iż nie mieli dobrego rozeznania w sytuacji politycznej Polski powstałej w wyniku zwycięstwa Piłsudskiego. W LKSZ spodziewano się proangielskiego i antysowieckiego kierunku polskiej polityki zagranicznej. Ostatnią część rozdziału stanowią opinie i oceny sowieckich dyplomatów na temat ukonstytuowania się nowych władz Drugiej Rzeczypospolitej z prezydentem Ignacym Mościckim i drugim gabinetem Kazimierza Bartla na przełomie maja i czerwca 1926 r.

Rozdział szósty przedstawia stanowisko sowieckiej dyplomacji wobec procesu umacniania władzy J. Piłsudskiego w letnich miesiącach 1926 r. Zawiera sowiecką charakterystykę środowisk politycznych i społecznych popierających Marszałka lub zajmujących wobec nowej władzy stanowisko opozycyjne. Prezentuje relacje dyplomatyczne Moskwy z polskim MSZ kierowanym przez Augusta Zaleskiego. Autor wykazał, że zarówno w *połpredstwie* w Warszawie, jak i w centrali LKSZ w Moskwie, obawiano się przyjęcia przez Marszałka nowego kursu w polskiej polityce zagranicznej, m.in. w stosunku do Litwy. Po spotkaniu z Piłsudskim 12 lipca 1926 r. Wojkow podejrzewał bezpodstawnie, że Marszałek może podjąć akcję zbrojną przeciwko Litwie w celu włączenia jej w granice Rzeczypospolitej. W Moskwie zdawano sobie sprawę, że podpisanie negocjowanego od miesięcy układu sowiecko-litewskiego, uznającego prawo Litwy do Wilna i Wileńszczyzny, wywoła w Warszawie silne niezadowolenie. Wojkow nie wykluczał nawet możliwości zerwania przez Polskę wszelkich stosunków ze Związkiem Sowieckim.

28 września 1926 r. układ sowiecko-litewski został podpisany, co w LKSZ oceniono jako pierwszą dyplomatyczną klęskę Marszałka po dojściu do władzy.

Ostatni rozdział monografii prezentuje sowieckie oceny i opinie na temat kryzysu rządowego w Warszawie na przełomie września i października 1926 r., powołania rządu J. Piłsudskiego i jego pierwszych posunięć w zakresie polityki wewnętrznej i zagranicznej. M. Wołos stwierdził, że z kilkumiesięcznej perspektywy *połpred* i jego współpracownicy mieli poważne problemy z określeniem celów i taktyki rządów pomajowych. Wojkow doszukiwał się analogii pomiędzy władzą Piłsudskiego a faszystowskimi rządami Benito Mussoliniego we Włoszech. Autor przedstawił i scharakteryzował aktywność LKSZ wobec Polski na forum międzynarodowym, zwłaszcza wobec spraw litewskich, które pozostawały wówczas w centrum zainteresowania sowieckiej dyplomacji. Wykazał, że gra „kartą litewską” miała zmusić Polskę do ustępstw w politycznych i handlowych negocjacjach z Moskwą, uniemożliwić wspólne działanie Drugiej Rzeczypospolitej i państw nadbałtyckich wobec ZSRS oraz doprowadzić do rewizji pokoju ryskiego.

Narracja autorska tej obszernej monografii trzyma się głównie (rozdziały II–VII) powtarzającego się schematu: przytaczanie fragmentu sowieckich raportów lub telegramów, analiza i ocena zawartych w nich informacji i wniosków, a niekiedy porównanie z innymi źródłami. Tekst nasycony jest obficie różnej wielkości cytataami. Autor przytaczał liczne fragmenty wykorzystywanych materiałów źródłowych, zapewne chcąc w ten sposób oddać wiernie poglądy i opinie wyrażane przez sowieckich dyplomatów. Zaznaczyć przy tym należy, że tłumaczeń dokonał samodzielnie. Obszernie analizował treść cytowanych dokumentów. Lektura takiej formy narracji może jednak nieco znużyć czytelnika mniej wyrobionego w korzystaniu z rozpraw naukowych, mimo że książka M. Wołosa napisana jest przystępnym, a momentami barwnym językiem.

Reasumując podkreślić należy poznawczy walor monografii, zawierającej bogaty, w przeważającej części nieznany do tej pory, materiał źródłowy na temat wydarzeń wewnętrznych i polityki zagranicznej Drugiej Rzeczypospolitej postrzeganych z perspektywy warszawskiego *połpredstwa* i moskiewskiej centrali LKZS. Przedstawiając cele i plany Moskwy wobec Polski, M. Wołos udowodnił, że zmierzały one do politycznej i gospodarczej destabilizacji Drugiej Rzeczypospolitej. Priorytetowym zadaniem sowieckiej dyplomacji było podporządkowanie sobie państwa polskiego, które stało na

drodze do realizacji mocarstwowych planów Sowietów w Europie. Wykazał także, iż sowieccy dyplomaci zarówno w warszawskim *połpredstwie*, jak i w LKSZ w Moskwie, byli wrogo lub niechętnie nastawieni do szeregu czołowych postaci polskiej sceny politycznej, co wyrażali m.in. w złośliwych opiniach na ich temat i niewybrednych epitetach. Autor wskazał zarazem, że sowiecki *połpred* w Warszawie był niekompetentny i często zagubiony w ocenie sytuacji politycznej w Polsce. Jego raporty przesyłane do Moskwy były błędne, a diagnozy na temat rozwoju wydarzeń w Polsce mało trafne. Z tego też powodu był strofowany przez moskiewską centralę, która otrzymywała bardziej miarodajne opinie na temat Polski z OID LKSZ w Berlinie. Niekompetencja Wojkowa wynikała w znacznej mierze z jego nikłych kontaktów z polskimi politykami różnych opcji z wyjątkiem endecji. Niekiedy jego raporty zawierały wymyślane informacje, mające zadowolić moskiewskich zwierzchników. Odnosiło się to m.in. do podejrzeń moskiewskiej centrali o antysowieckie inspirowanie przez Wielką Brytanię polskiej polityki zagranicznej, a także wydarzeń wewnętrznych, w tym zamachu majowego.

Wydawnictwo Literackie wydało monografię w eleganckiej formie. Uważam, że niezbyt fortunnym rozwiązaniem było jednak zamieszczenie przypisów w końcowej części książki (s. 351–423). Utrudnia to czytelnikowi korzystanie z informacji o pochodzeniu materiału źródłowego oraz przypisów zawierających merytoryczne uzupełnienie zasadniczego tekstu bądź polemikę Autora z innymi historykami odnośnie do ich ustaleń badawczych.

ANDRZEJ M. BRZEZIŃSKI
UNIWERSYTET ŁÓDZKI*

Marek Żebrowski, *Jerzy Giedroyc. Życie przed „Kulturą”*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2012, ss. 523.

Jerzy Giedroyc – nie sposób było pozostać obojętnym wobec głoszonych przez niego poglądów i podejmowanych działań. W Polsce międzywojennej, określając się mianem konserwatysty i pił-

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Powszechnej Najnowszej.